

Krunoslav Nikodem
Odsjek za sociologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb
knikodem@ffzg.hr

VRIJEDNOSTI I FERTILITET

Analiza religijskih i sociokulturnih utjecaja na
broj djece u Europi

Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, "Socijalno-demografska reprodukcija Hrvatske", Zagreb, 29.svibnja 2018.

- **SADRŽAJ:**
- **Uvod**
- **Osnovni teorijski pristupi**
- **Metodološke napomene**
- **Analiza rezultata**
- **Zaključno**

- **UVOD**
- U posljednjih pedesetak godina mnoštvo je društvenih, ekonomskih, kulturnih i političkih promjena utjecalo na promjene percepcije važnosti djece i promjene prakse reprodukcije.
- **GOSPODARSTVO I RADNI ODNOSI** - prijelaz od industrijske proizvodnje do uslužnih djelatnosti, sve veće zapošljavanje žena na tržištu rada, izrazita fleksibilizacija i nesigurnost rada i radnih odnosa.
- **POLITIKA** - razvoj ljudskih prava (prava djeteta), politička participacija žena, jačanje utjecaja feminističkog pokreta. Zakoni o reguliranju bračnih i obiteljskih odnosa, te o legalizaciji razvoda. Razvija se, jača, a zatim i ulazi u krizu «socijalna država», a razvijaju se i različite «obiteljske politike».
- **ZNANOST I TEHNOLOGIJA** - razvoj novih mogućnosti kontrole rađanja, te razvoj biogenetike i reproduktivne tehnologije.

- **KULTURA** - procesi sekularizacije, individualizacije i globalizacije, porast obrazovanosti i sve dužeg ostanka u sustavu obrazovanja, porast socijalnih i individualnih očekivanja, te prevladavanje opće nesigurnosti, kratkoročnosti i «destandardizacije životnog puta».
- **DEMOGRAFIJA** - opći proces starenja stanovništva, opadanje stope fertiliteta i braka, te porasta broja kohabitacija i razvoda, izvanbračnih rođenja, jednoroditeljskih obitelji, te porasta dobne granice ulaska u prvi brak i rođenja prvog djeteta.
- Osim toga, loši socioekonomski uvjeti u općem smislu, posebice rastuća nezaposlenost, nemogućnost rješavanja stambenog pitanja, nedostatak sustavne skrbi o djeci zaposlenih roditelja, kao i za bračni i obiteljski život nepovoljno radno vrijeme, te sve veća nužnost izbora između karijere (zaposlenja) i obitelji također bitno utječu na percepciju i praksu reprodukcije.

- **OSNOVNI TEORIJSKI PRISTUPI**

- **Važnost sustava vrijednosti i promjena vrijednosti s obzirom na proces smanjivanja stope fertiliteta ističe teorija druge demografske tranzicije (»Second Demographic Transition (SDT) theory«).**
- **Klasična teorija demografske tranzicije isticala je sukladnost smanjivanja stope fertiliteta i smanjivanja smrtnosti unutar procesa izraženog porasta populacije koji se uglavnom naziva »Prva demografska tranzicija« i obuhvaća razdoblje od 18. stoljeća do prve polovice 20. stoljeća.**
- **Unutar ove teorije, većim dijelom usmjerene na ekonomske čimbenike, fertilitet se shvaćao kao funkcija potrebe za djecom.**
- **Dakle, veća stopa fertiliteta karakterizira tradicionalna društva dominantna poljoprivredom, teškim uvjetima života i visokom smrtnosti djece.**
- **No kako se društva razvijaju kroz procese modernizacije dolazi do smanjivanja smrtnosti, djece i općenito, te do povećanja »troškova djece«, a time i do smanjivanja stope fertiliteta (Bailey, 2009:409).**

- **»Druga demografska tranzicija« javlja se šezdestih godina 20. stoljeća u zapadnim društvima, te ju karakteriziraju:**
- **smanjivanje stope fertiliteta ispod razine obnovljivosti,**
- **izraženo povećanje prosječne životne dobi,**
- **razvoj različitih životnih stilova koji su više ili manje suprotavljeni braku,**
- **razdvajanje bračnog života i prokreacije,**
- **te izrazita socijalna mobilnost populacije.**
- **»Drugu demografsku tranziciju« karakteriziraju tri »revolucije«, u područjima kontracepcije, spolnosti i roda, koje narušavaju koncepcije kolektiviteta i tadašnje normativne strukture temeljene na »obiteljskoj ideologiji« koju su podržavale i vjerske zajednice i države, te ističu »novi poredak« kojim se pokušava upravljati temeljem individualne slobode izbora (Lesthaeghe, 2010:220-222).**

- Iako teorija »druge demografske tranzicije« pretpostavlja razvoj procesa sekularizacije i antiautoritativnih stavova (prema obitelji, školi, Crkvi, državi i sl.),
- razvoj zapadnih društava u posljednjih dvadesetak godina bitno karakteriziraju ne samo procesi (post)modernizacije i individualizacije, već i procesi jačanja uloge religije, kako u privatnom tako i u javnom životu, te novi oblici socijabilnosti (Casanova 1994; Inglehart, 1999; Inglehart, Wezel, 2007).
- Zato odabrani okvir analize u ovom radu i jest religija u širem smislu.
- U istraživanju suodnosa religioznosti i fertiliteta u literaturi se navode četiri hipoteze:
  - 1. Hipoteza »određene teologije«;
  - 2. Hipoteza »karakteristika«;
  - 3. Hipoteza »manjinskog statusa«;
  - 4. Hipoteza »socijalne interakcije«.

- **Prema prvoj hipotezi razlike u stopi fertiliteta proizlaze iz doktrinarnih razlika između različitih religija (ili različitih dijelova jedne religije, kao u slučaju protestantizma i katoličanstva).**
- **Dakle, društva u kojima dominira religija koja se jasno protivi kontracepciji i pobačaju, te ističe religijsku i društvenu važnost obitelji s više djece, imat će višu stopu fertiliteta (katolici), dok će u suprotnom slučaju (dominacija religije koja nema jasno određenu doktrinarnu poziciju) stopa fertiliteta biti niža.**
- **Druga hipoteza ističe da razlike u fertilitetu ne proizlaze iz različitosti religijskih doktrina, već iz sociodemografskih i socioekonomskih razlika pripadnika različitih religija.**
- **Treća hipoteza referira utjecaje manjinskog statusa na fertilitet neke vjerske zajednice u odnosu na širu društvenu zajednicu, a četvrta ispituje ulogu socijalne interakcije u oblikovanju reprodukcije (McQuillan, 2004; Zhang 2008).**

- **U skladu s navedenim hipotezama u ovom radu analiziramo pitanje o broju djece s obzirom na:**
- **religioznost u širem smislu, stavove o rodnim ulogama, te braku i obitelji (hipoteza »određene teologije«);**
- **osnovne socijalne i sociodemografske karakteristike (hipoteza »karakteristika«);**
- **socijalni i kulturni kapital (hipoteza »socijalne interakcije«).**

- **METODOLOŠKE NAPOMENE**
- **Rad se temelji na analizi rezultata empirijskog istraživanja provedenog 2008./2009. godine u sklopu međunarodnog znanstveno istraživačkog projekta European Values Study.**
- **Istraživanje je provedeno u četrdeset i sedam europskih zemalja (N=67 492).**
- **Od tih zemalja odabrali smo, prema kriteriju većinske konfesionalne pripadnosti, tri skupine zemalja – s većinskom protestantskom i katoličkom populacijom, te zemlje s većinskom populacijom koja nije konfesionalno izjašnjena i koje ovdje vrlo uopćeno nazivamo »sekulariziranim« zemljama.**

Tablica 1. Struktura uzorka.	Zemlje	N	Konfesionalna pripadnost (%)
<i>Katoličke zemlje</i>			<i>Postotak katolika</i>
	Poljska	1479	91,3
	Irska	982	80,3
	Hrvatska	1498	79,1
	Italija	1519	79,1
	Španjolska	1497	56,1
<i>Protestantske zemlje</i>			<i>Postotak protestanata</i>
	Danska	1507	85,4
	Island	808	79,8
	Finska	1134	72,5
	Norveška	1090	71,7
	Švedska	1174	57,1
<i>Sekularizirane zemlje</i>			<i>Postotak konfesionalno neizjašnjenih</i>
	Češka	1793	72,0
	Estonija	1518	69,0
	Nizozemska	1552	51,8
	Francuska	1501	51,0
	Velika Britanija	1549	45,0

- **3.2. Mjerni instrumenti**
- **U analizi koristimo pitanje o broju djece s pridruženom skalom od 0 do 4, gdje je 0=»bez djece«, a 4=»četvoro i više«.**
- **Pitanje broja djece analiziramo s obzirom na šest prediktorskih sklopova. Prvi prediktorski sklop – Religioznost – sadrži sljedeće čestice: religijsku samoidentifikaciju, utjehu vjere, institucionalnu religijsku praksu (u vrijeme istraživanja i kada su ispitanici bili u dobi od 12 godina), važnost Boga i religije u životu, te vjerovanje u Boga, život poslije smrti, pakao, raj i grijeh.**
- **Drugi prediktorski sklop sadrži deset čestica (Socijalne i sociodemografske karakteristike), a to su: spolna, dobna i obrazovna struktura, veličina mjesta stanovanja i stupanj obrazovanja roditelja, mjesečni prihodi kućanstva ispitanika, te pitanja zadovoljstva poslom, slobode u donošenju odluka na poslu, važnosti slobode i/ili jednakosti i zadovoljstva razvojem demokracije u zemlji ispitanika.**

- **Treći prediktorski sklop** predstavlja operacionalizaciju koncepta **Socijalnog kapitala**, te uključuje ukupno dvadeset i pet čestica koje sadržajno obuhvaćaju pitanja osobne sreće i zdravstvenog stanja ispitanika, zadovoljstva vlastitim životom, slobodnog izbora i kontrole vlastitog života, te povjerenja u ljude i u institucije.
- **Četvrti prediktorski sklop** odnosi se na **Kulturni kapital** kojeg smo operacionalizirali kroz osam čestica.
- **Peti prediktorski sklop** također se sastoji od osam čestica koje sadržajno obuhvaćaju **Rodne uloge**, a **šesti prediktorski sklop** sadrži **Stavove o djeci, braku i obitelji** (ukupno deset čestica).

•ANALIZA REZULTATA

Tablica 2. Broj djece.		N	%
<i>Katoličke zemlje</i>	Bez djece	2300	33,0
	Jedno	1157	16,6
	Dvoje	1998	28,6
	Troje	847	12,1
	Četvoro i više	674	9,7
<i>Protestantske zemlje</i>	Bez djece	1508	26,4
	Jedno	804	14,1
	Dvoje	1793	31,4
	Troje	996	17,4
	Četvoro i više	612	10,7
<i>Sekularizirane zemlje</i>	Bez djece	2247	28,4
	Jedno	1463	18,5
	Dvoje	2596	32,8
	Troje	1032	13,0
	Četvoro i više	575	7,3

Tablica 3. Regresijska analiza. Broj djece i prvi prediktorski sklop (*Religioznost*).

<i>Katoličke zemlje</i>	R²=.062
	Utjeha vjere
	Važnost Boga u životu
	Institucionalna religijska praksa
	Važnost religije u životu
<i>Protestantske zemlje</i>	R²=.047
	Važnost Boga u životu
	Institucionalna religijska praksa
	Religijska samoidentifikacija
	Važnost religije u životu
<i>Sekularizirane zemlje</i>	R²=.048
	Institucionalna religijska praksa do 12 godina
	Institucionalna religijska praksa
	Vjera u Boga
	Važnost Boga u životu
	Važnost religije u životu

Tablica 4. Regresijska analiza. Broj djece i drugi prediktorski sklop (*Socijalne i sociodemografske karakteristike*).

<i>Katoličke zemlje</i>	R²=.267
	Dobna struktura (-)
	Veličina mjesta života (-)
	Stupanj obrazovanja roditelja (-)
	Stupanj obrazovanja (-)
<i>Protestantske zemlje</i>	R²=.230
	Dobna struktura (-)
	Mjesečni prihodi
	Veličina mjesta života (-)
	Stupanj obrazovanja roditelja (-)
<i>Sekularizirane zemlje</i>	R²=.219
	Dobna struktura (-)
	Veličina mjesta života (-)
	Spol
	Stupanj obrazovanja (-)

Tablica 5. Regresijska analiza. Broj djece i treći prediktorski sklop (*Socijalni kapital*).

<i>Katoličke zemlje</i>	R²=.083
	Zdravstveno stanje (-)
	Povjerenje u Crkvu
	Povjerenje u policiju
	Povjerenje u vojsku
<i>Protestantske zemlje</i>	R²=.055
	Percepcija poštenja
	Percepcija solidarnosti
<i>Sekularizirane zemlje</i>	R²=.039

Tablica 6. Regresijska analiza. Broj djece i četvrti prediktorski sklop (*Kulturni kapital*).

<i>Katoličke zemlje</i>	R²=.080
	Roditelji teško sastavljali kraj s krajem
	Majka voljela čitati knjige (-)
	Majka voljela pratiti vijesti (-)
	Otac volio pratiti vijesti (-)
	Roditelji teško nadomještali razbijene stvari
<i>Protestantske zemlje</i>	R²=.026
	Roditelji teško nadomještali razbijene stvari
<i>Sekularizirane zemlje</i>	R²=.033
	Roditelji teško sastavljali kraj s krajem
	Majka voljela čitati knjige (-)
	Roditelji teško nadomještali razbijene stvari

Tablica 7. Regresijska analiza. Broj djece i peti prediktorski sklop (*Rodne uloge*).

<i>Katoličke zemlje</i>	$R^2=.041$
	Posao domaćice jednako ispunjava kao posao za plaću
	Zaposlenje je u redu, ali većina žena zapravo želi dom i djecu
	Predškolsko dijete će vjerojatno trpjeti ako njegova majka radi
<i>Protestantske zemlje</i>	$R^2=.017$
<i>Sekularizirane zemlje</i>	$R^2=.012$

Tablica 8. Regresijska analiza. Broj djece i šesti prediktorski sklop (*Stavovi o djeci, braku i obitelji*).

<i>Katoličke zemlje</i>	R ² =.074
	U redu je da dvoje ljudi živi zajedno bez braka (-)
	Imati djecu je obveza prema društvu
	Žena treba imati djecu
	Brak je zastarjela institucija (-)
	Homoseksualni parovi posvojitelji (-)
	Brak nužan za sreću
	Dijete treba i oca i majku za sretno odrastanje
<i>Protestantske zemlje</i>	R ² =.047
	Brak je zastarjela institucija (-)
	U redu je da dvoje ljudi živi zajedno bez braka (-)
	Dijete treba i oca i majku za sretno odrastanje
<i>Sekularizirane zemlje</i>	R ² =.014
	U redu je da dvoje ljudi živi zajedno bez braka (-)
	Homoseksualni parovi posvojitelji (-)

- **ZAKLJUČNO**
- **Rezultati pokazuju da su u pitanju broja djece ključni prediktori sociodemografske i socioekonomske karakteristike kao što su dobna struktura (stariji), veličina mjesta života (manja mjesta), stupanj obrazovanja (niži) i stupanj obrazovanja roditelja (niži).**
- **Religija u tom smislu ima znatno manji utjecaj, što otvara i pitanje opravdanosti ovako izabranog okvira analize, barem u europskom kontekstu.**
- **Također, socijalni i kulturni kapital nisu značajnije povezani s pitanjem broja djece, osim u »katoličkim« zemljama gdje više djece imaju ispitanici s nižim kulturnim kapitalom i koji više vjeruju institucijama autoriteta (Crkva, vojska, policija).**
- **Stavovi o rodnim ulogama žena i muškaraca nisu povezani s pitanjem broja djece, a s druge strane rezultati pokazuju povezanost stavova o djeci, braku i obitelji i pitanja o broju djece, ali samo u »katoličkim« zemljama.**

- **Pitanje broja djece i promjena stopa fertiliteta u Europi, te čimbenika koji utječu na te promjene, složeno je pitanje za koje ne postoji jednostavan odgovor.**
- **Često se ističe važnost razvijene »obiteljske politike«.**
- **No analize različitih studija i rezultata empirijskih istraživanja nisu jednoznačne u tom smislu, odnosno nema jasnih dokaza da »obiteljska politika« (različite obiteljske povlastice, plaćeni rodiljni dopust i jednaka dostupnost istoga za oba roditelja, fleksibilno radno vrijeme, izgrađena i dostupna infrastruktura i usluge za skrb djece i sl.) izravno utječe na fertilitet.**
- **S druge strane, moguće su i negativne posljedice »obiteljske politike«, prije svega za društvenu koheziju, međugeneracijsku solidarnost i rodnu ravnopravnost.**
- **Specifične politike, između ostalog, mogu i povećati očekivanja javnih izdataka do razine koju je teško ispuniti što posljedično vodi nepovjerenju u institucije (Oinonen, 2008:45; Hantrais, 2005:17).**
- **Osim toga, u dijelu europskih zemalja, uključujući i Hrvatsku, zaposlene žene imaju više djece od onih koje su nezaposlene (Lanzieri, 2013:10).**

- **Pitanje broja djece i stope fertiliteta povezuje se s općim promjenama u percepciji i praksi obiteljskog i bračnog života gdje se ističu utjecaji procesa modernizacije i individualizacije u rastvaranju modela relativno stabilne »nuklearne obitelji« i pojavi drugih i različitih oblika kao što su kohabitacije, samačka domaćinstva, jednoroditeljske obitelji i sl.**
- **No krajem 20. stoljeća i početkom 21. stoljeća dolazi do povećanja stope fertiliteta upravo u zemljama koje su karakterizirale navedene, kao i mnoge druge, promjene u području bračnog i obiteljskog života.**
- **S druge strane, u zemljama gdje su navedene promjene bile manje izražene i gdje još uvijek prevladavaju tradicionalni odnosi u obitelji dolazi do opadanja stope fertiliteta (Dalla Zuanna, Micheli, 2004:8).**
- **Lesthaeghe upozorava na svojevrsni paradoks da doslovno izumiranje puno više prijete društvima koje karakterizira »sustav snažne obitelji«, nego onima sa »sustavom slabe obitelji« (Lesthaeghe, 2010:14).**

- **Neki autori postavljaju pitanje koliko je dominacija »obiteljske orijentacije« u društvima »snažne obitelji«, nasuprot »individualnoj orijentaciji« u društvima »slabe obitelji« doista primjerena za razvoj fertiliteta (Dalla Zuanna, Micheli, 2004),**
- **a drugi ističu kako su »stope fertiliteta sada uglavnom više u zemljama gdje su viša obrazovna postignuća žena te stope zapošljavanja žena na tržištu rada, kao i stope rađanja djece izvan braka« (Lewis, 2009:43).**
- **Neki autori na primjeru Italije i Španjolske ističu negativan utjecaj »snažnih« religijskih i obiteljskih institucija na stopu fertiliteta zbog otpora šire društvene zajednice, a posebice muškaraca, zapošljavanju žena na tržištu rada (Rindfuss i drugi, 2003).**
- **Društva u kojima nema jasnog odgovora na »višesmjensku« opterećenost žena (tržište rada, dom) karakterizira opadanje stope fertiliteta.**

- **HVALA!**